

SVENSK SAMFUNN I UKRAINA

7p. 25/6-94

Gammalsvenskby

en historie om tragedier, krig og lengsler

Ved elven Dnjeprs nedre løp, 20 mil fra Svartehavet, ligger Gammalsvenskby. Her lever fortsatt det svenske språket, 200 år etter at 1200 svensker emigrerte fra Estland for å finne ny jord i Ukraina.

HALVOR TJØNN
(tekst og foto)

– Javisst talar jag svenska! Lidija Uttas ser på oss og smiler. – Kommer ni från Sverige? spør hun. Da hun får høre at vi er fra Norge, blir hun en smule skuffet, men svarer: – Ja, ja, Norge er jo nästan lika bra som Sverige.

Vi er kommet til Gammalsvenskby; en liten landsby på Ukrainas enorme sletteland. Sommeren er på sitt vakreste, og i havene står frukttrærne tett på rad. Lidija Uttas er såvidt passert 60 år. Hun er en av de yngste i strøket rundt Gammalsvenskby som fortsatt snakker flytende svensk. Mange av 40-åringene forstår noe av det rare skandinaviske språket. De helt unge snakker bare ukrainsk.

– Til sammen er det 37 svenske familier igjen her i de to landsbyene Gammalsvenskby og Smijevka, forteller Lidija. – I tillegg til oss svenske er det mange tyskere her. Ukrainerne er faktisk i mindretall, smiler hun. – Vi som er litt oppe i årene, snakker gammelsvensk oss imellom. Det var språket til de svensktalende bøndene på kysten av Baltikum på 1700-tallet. Da de dro til Ukraina for å dyrke den fruktbare jorden her, tok de med seg det gammelsvenske språket. Hvor lenge gammelsvensken kommer til å leve i Ukraina, vet jeg ikke. Med oss er det vel slutt, sier Lidija.

Alle grinder åpne

svenske stat ut at det var på tide å hente de bortkomne sønner og døtre tilbake til fedrelandet. En sommerdag det året ankrer et svensk krigsskip opp på Dnjepr, like utenfor landsbyen. Nesten hele den svenske befolkningen steg om bord og ble tatt med til Sverige.

Historien om den svenske bosetningen i Sør-Ukraina kunne ha endt her, om det ikke hadde vært for den behandling bøndene fra Gammalsvenskby fikk i Sverige. – Jeg husker godt Sverige i 1929, forteller Anna Porté, som er noen år eldre enn Lidija. – Jeg ble jeg sendt til svensk skole. Men min far og de andre mennene herfra, ble satt til å arbeide for svenske godseiere. To år etter hadde de fått nok. «I Ukraina var vi rike bønder; her i Sverige er vi fattige landarbeidere. Jeg vil hjem», sa min far. I 1931 vendte nesten hele den hjemvendte, svenske befolkning tilbake hit, forteller Anna.

Uheldigvis for de svenske bøndene satte Stalin i gang tvangskollektiviseringen i Ukraina akkurat mens Gammalsvenskby-boerne befant seg i Sverige. Da de kom tilbake i 1931, var gårdene borte. Svenskene fikk valget mellom å havne i Gulag eller å bli med i kollektivbruket som Stalins kommissærer opprettet. I 1934 stenge den svenske skolen, deretter ble kirken gjort om til kulturhus. I Stalins Sovjet var det ikke plass for et gudshus.

Skutt av KGB

Det neste store slag kom i 1937: En natt hentet KGB 17 menn; de fleste familiefedre som utgjorde ryggraden i det svenske samfunnet. I 1953 kom det melding om at de var blitt ført til Odessa og skutt. Noen år etterpå ble de rehabilitert.

Etter utrenskningene kom krigen. Da tyskerne trakk seg tilbake fra Ukraina, tok de med seg den tysktalende befolkning, som var meget tallrik. Av en eller annen grunn tok tyskerne også med seg svenskene. Dermed havnet

PATER FAMILIAS: Emil Nordberg er en slags høvding i den svenske bosetningen i Sør-Ukraina. Han nedstammer fra Dagö-bøndene som utvandret i 1781.

SOSTRE: Det går på flytende svensk når sostrene til Emil Nordberg, Emma Malmas og Anna Uttas, snakker sammen – og de synger gjerne «Du gamla, du fria».

For en skandinavor som kommer på besøk til Gammalsvenskby, står alle grunder og dører åpne. Folk har god tid her; det er ikke annet som venter på dem enn kirsebærene og jordbærene som hver dag modnes i havene. Lidija Uttas og en av hennes naboer, Anna Porté, forteller oss om livet i landsbyen, slik det har vært de siste 200 årene. Det er en historie om tragedier, krig, forvisning og lengsel etter det land deres forfedre en gang kom fra.

- La oss begynne med begynnelsen, sier de på flytende og lett forståelig svensk: - Det var i 1781 at 1200 bønder, kvinner og barn fra den svensktalende øya Dagö i Østersjøen ga seg i vei mot Sør-Ukraina, det som dengang het Nye Russland. Katharina II's generaler hadde akkurat erobret landet fra Tyrkia, og myndighetene i St. Petersburg ønsket å befolke landsbyene med driftige bønder. Men den lange reisen til Sør-Ukraina var langt mer anstrengende enn noen hadde trodd. I 1782 var det bare 175 mennesker som ankom stedet, Gammalsvenskby. Over 1000 døde underveis.

Men om tapene hadde vært enorme, ser det ut til at svenskene i løpet av kort tid etablerte seg i Sør-Ukraina. Utpå 1800-tallet var det et velordnet samfunn her, med svensk kirke og skole. - Svenskene passet på at de alltid giftet seg med hverandre, for at det svenske språket ikke skulle gå tapt, forteller de.

Hentet hjem

Først med Oktoberrevolusjonen i 1917 begynte det å bli vanskelig å leve i Gammalsvenskby. I 1929 fant den

befolkningen i Gammalsvenskby i tyske leirer, der de var til krigens slutt. Da svenskene kom tilbake til Sovjetunionen i 1945, ventet den sedvanlige straff for alle som hadde vært såkalte kollaboratører. Fra leir i Tyskland bar det rett til leir i Komi, lengst nordøst i den europeiske del av Sovjetunionen. Mange var der helt til 1953, til Stalins død, før de litt etter hvert fikk lov til å vende tilbake.

I annen halvdel av 1950-tallet ble husene og landsbyen gjenoppbygget, selv om livet aldri ble hva det engang hadde vært. Kommunistpartiets agenter våket over alle tendenser til avvik fra den riktige lære, og all kontakt med Sverige var naturligvis bannlyst. Først da Mikhail Gorbatsjov kom til makten, kunne Gammalsvenskby-boerne håpe på igjen å besøke Sverige. De fleste har en eller flere ganger de siste årene besøkt hjemlandet. Men få har forlatt Gammalsvenskby for å slå seg ned i Sverige.

Slått rot

- I 1989 kom jeg til Sverige igjen, for første gang siden 1931. Det var trevlig. Men flytte herfra kan jeg ikke, sier Anna Porté. - Hadde jeg kunnet reise dengang jeg var ung, hadde alt vært annerledes. Men da var alle grenser stengt, og i mellomtiden har jeg fått barn og barnebarn. Mine barn er gift med ukrainere og har ikke noe ønske om å forlate Ukraina. Skulle jeg forlate landsbyen på mine gamle dager, kom jeg til å bli ensom i Sverige.

- Så har vi stugan och trädgården her, tilføyer hun. - Livet er slett ikke ille.

- Men nå har vi det bra

Emil Nordberg er en slags høvding i den lille svenske landsbyen i Sør-Ukraina. - Vi lever bra her - og langt bedre enn i sovjet-tiden, sier han.

- Jeg har have, gris og 42 høns. En liten pensjon får jeg også. Vi har så vi klarer oss og enda litt til. Men best av alt er at nå kan man si hva man vil. I sovjettiden kunne man ikke engang si at det var dyrt i butikken uten å havne i Sibir.

Det er Emil Nordberg som på uforfalsket svensk forteller om livet i Gammalsvenskby. I likhet med alle de andre svenskstammede her nedstammer han i direkte linje fra Dagö-bøndene som utvandret til Sør-

Ukraina i 1781. Vi sitter og snakker sammen utenfor huset til hans to søstre, Emma og Anna. Over oss henger vinløvet, som dekker hele havegangen. Frukttrærne henger fulle, ennå det bare er begynnelsen av juni. Fra elven Dnjepr noen hundre meter unna, kommer en sval bris. I ett av husene stelles det i stand kveldsmat. Det stekes og kokes. Den hjemmelagde vinen hentes frem til ære for gjestene fra Norden.

- Skulle man klare seg bare på pensjonen eller på den lønn man kunne tjene i Ukraina i dag, var nok tilværelsen blitt magre. Men jorden er ufattelig rik. Det vokser hva det skal være her, fra vindruer til aprikoser, nøtter, jordbær og poteter. Dnjepr er full av vann bestandig, slik at vi aldri plages av tørke. På kol-

lektivbruket i nærheten lider man heller ingen nød. Der har de over 1200 kyr og 19 000 mål dyrket mark. Vi som bor ute på landsbygda, har ikke annet enn godt å si om det nye Ukraina, selv om vi vet at folk i byene sliter tungt, konstaterer han.

Tar tid

Det er mange som kritiserer president Leonid Kravtjuk og gir ham skylden for de vanskelige tidene i byene, fortsetter Nordberg. - Jeg synes ikke den kritikken er rettferdig. Å bygge opp et selvstendig Ukraina er vanskelig uansett, etter at vi i mange hundre år hadde vært sammen med russerne. Vi har ingen olje og ingen skoger. All energi må importeres fra Russland. For fire-fem år siden gikk folk omkring og snakket om hvor bra

alt kom til å bli bare vi ble selvstendige. Jeg forsøkte å advare dem. Nå er mange skuffet fordi alt er blitt så dyrt. De forstår ikke at det tar minst ti år før Ukraina klarer å stå på egne ben, sier han.

Den vel 70-årige Gammalsvenskby-boeren klarer ikke å skjule tilfredsheten over at kommunistpartiet endelig er borte. Han minnes tiden da kommunistpampene kom på såkalt inspeksjon til landsbyen. Det var ikke ende på hva man dengang måtte diske opp for dem av kjøtt og vodka. Første gang en svensk journalist kom på besøk til landsbyen etter Stalin-tiden, ble han fulgt KGB.

- Fem mann fra det hemmelige politiet satt bi da den svenske journalisten intervjuet meg. Og det var enda en journalist fra den svenske kom-

munistavisen. Det var to-kigt, konstaterer Emil med et smil.

Bevarte minnet

Før perestrojkaen i 1980-årene var selvsagt enhver tanke på å ta kontakt med den svenske ambassade i Moskva tabu. Å reise til Sverige kunne man bare drømme om. Emil Nordberg hadde bevart minnet om Sverige inne i seg, etter som han som barn levde to år der i perioden 1929-31.

- Jeg dro tilbake til Sverige i 1988. Det var trivelig. Men i Stockholm var det hemskt mye folk, sier han. Siden er det blitt enda et par turer til Sverige for å besøke slekt og venner. I 1991 dro han til Dagö for å se stedet forfedrene kom fra. Ennå var det noen få tilbake der som snakket

gammalsvensk, den samme dialekt som stadig lever i Gammalsvenskby.

- Til dem som lengter tilbake til den gamle sovjettiden, pleier jeg å fortelle denne historien: Under Stalin fant kommunistene ut at de skulle omgjøre den svenske kirke til kulturhus. Partiet kunngjorde at det kom til å bli arrangert dans i kulturhuset, hvilket selvsagt var en blodig fornærmelse mot den svenske befolkning. Da dansen begynte, sto KGB-folkene og så på hvem som danset i kirken og hvem som ikke gjorde det. De som ikke danset, ble sendt i fengsel.

- Men nu er den tiden forbi, sier Emil og klapper sine gjester på skuldrene. - Så kom nu och åt kvällsmål hos oss! Fisker från Dnjepr och smakar lika godt som i Norge, sier han.

KIRKEN: Under Stalin ble den svenske skolen stengt og kirken forfalt. Nå er den gjenoppbygget.

FRUKTBART: - Se hvor fruktbart det er her i Sør-Ukraina. Lidija Uttas med store, kjøttfulle kirsebær.